ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24417680

Fatik kommunikatsiya tushunchasi va uning asosiy maqsad va vazifalari

Xoldarova Irodaxon Valijonovna –
Farg‘ona davlat universiteti professori
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: irodaxoldarova70@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9905-7020

Nabijonova Muxlisa Sharifjon qizi –
Farg‘ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti
E-mail: muxlisanabijonova178@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada fatik kommunikatsiyaning mohiyati, asosiy maqsadi va vazifalari o‘zbek tilshunosligi, maqol va matallarning kommunikativ xususiyati hamda zamonaviy pedagogik tadqiqotlar asosida yoritiladi. Fatik birliklarning muloqotni boshlash, davom ettirish, ijtimoiy yaqinlikni mustahkamlash va yakunlashdagi o‘rni izohlanadi. O‘zbek muomala madaniyatiga xos salomlashish, hol-ahvol so‘rash, minnatdorchilik, duo va xayrlashish formulalari kontekst asosida tahlil qilinadi. Maqolada boshlang‘ich ta’lim uchun amaliy tavsiyalar ham taklif etiladi.*

Kalit so‘zlar: *fatik kommunikatsiya, fatik birlik, nutqiy etiket, kommunikativ maqsad, o‘zbek maqollari, ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikma, boshlang‘ich ta’lim.*

Понятие фатической коммуникации, её основные цели и задачи

Аннотация. *В статье рассматриваются сущность, основная цель и функции фатической коммуникации на основе исследований узбекского языкознания, коммуникативных особенностей пословиц и современных педагогических работ. Анализируется роль фатических единиц в установлении, поддержании и завершении общения, а также в укреплении социальных связей. Особое внимание уделяется формулам приветствия, благодарности, пожелания и прощания в узбекской речевой культуре.*

Ключевые слова: *фатическая коммуникация, фатическая единица, речевой этикет, коммуникативная цель, узбекские пословицы, социально-коммуникативные навыки.*

The concept of phatic communication: its main aims and functions

Annotation. *This article explores the concept, central purpose and functions of phatic communication through recent Uzbek-language research on communication, proverbs and pedagogy. It analyses how phatic expressions initiate, maintain and close interaction, and how they contribute to social connection. Uzbek greeting, thanking, wishing and leave-taking formulas are discussed in context, with practical implications for primary education.*

Keywords: *phatic communication, phatic expression, speech etiquette, communicative purpose, Uzbek proverbs, social-communicative skills.*

KIRISH

Til insonlar o‘rtasida axborot almashish vositasi bo‘lish bilan birga, ijtimoiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yish va saqlashga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan muloqotning har bir qismi faqat xabar mazmuni bilan emas, balki suhbatdoshlar o‘rtasida aloqa o‘rnatish, o‘zaro hurmatni namoyon qilish va suhbat uchun qulay muhit yaratish xususiyati bilan ham ahamiyatlidir. Ana shu vazifalar fatik kommunikatsiya tushunchasi orqali izohlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yilgi Murojaatnomasida maktab ta’limini isloh qilish, ilg‘or metodikalarni joriy etish hamda ona tiliga e’tiborni kuchaytirish zarurligini ta’kidlagan. Ushbu ustuvorliklar o‘quvchilarning nafaqat bilimini, balki fikrini ravon ifodalashi, boshqalarni tinglashi va muloqotga kirisha olishini rivojlantirish bilan ham uzviy bog‘liq. Demak, fatik kommunikatsiyani o‘rganish ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida nutqiy odob hamda ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish uchun dolzarbdir. Mavzuning yangiligi shundaki, fatik kommunikatsiya faqat salomlashish yoki suhbatni boshlash vositasi sifatida emas, balki o‘zbek muomala madaniyatidagi minnatdorchilik, tilak, duo, tinglovchini ruhlantirish, suhbatdoshga e’tibor bildirish va xayrlashish birliklarining kontekstual vazifalari bilan birgalikda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqol va matallarning har biri o‘z-o‘zidan fatik birlik bo‘lmasligi, biroq muayyan vaziyatda suhbatni yumshatish, fikrni muloyim ifodalash yoki umumiy qadriyatni eslatish orqali fatik vazifani bajarishi mumkinligi asoslanadi.

Maqolada tavsifiy-tahliliy, kontekstual-pragmatik, qiyosiy hamda ilmiy manbalarni tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Avvalo, fatik kommunikatsiya haqidagi zamonaviy ilmiy izohlar ko‘rib chiqildi; keyin o‘zbek maqol va matallarining muloqotdagi qo‘llanishi tahlil qilindi; so‘ng mazkur xulosalar boshlang‘ich ta’limdagi nutqiy vaziyatlarga tatbiq etildi. Tadqiqot empirik tajriba natijalarini emas, manbalar va misollar asosidagi nazariy tahlilni ifodalaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O‘zbek tilidagi zamonaviy tadqiqotlarda fatik kommunikatsiya alohida atama sifatida nisbatan yangi ko‘rinishda yoritilayotgan bo‘lsa-da, uning tarkibiy hodisalari – nutqiy etiket, salomlashish, minnatdorchilik, xayrlashish, maqol va matallarning muloqotdagi vazifasi – turli yo‘nalishlarda o‘rganilmoqda. D.Xasanovaning “Fatik kommunikatsiyaning turlari, funksiyalari va lisoniy tabiati” maqolasi fatik muloqotning verbal va noverbal shakllari hamda kontaktni saqlashdagi vazifalarini jamlab beradi. Ushbu manba tushunchaning nazariy doirasini belgilashda muhimdir. G.Madaminova va D.Abdusalomovaning “Maqol va matallarning kommunikativ xususiyati” maqolasida maqollarning milliy-madaniy mazmuni va muloqotda ishlatilish o‘rni tahlil qilinadi. Mualliflar maqollarda avlodlar tajribasi, axloqiy qarashlar va muomala madaniyatiga oid qadriyatlar jamlanishini qayd etadilar. Bu fikr maqollarni fatik kommunikatsiya bilan bog‘lashda muhim: maqolning asosiy vazifasi hikmatli xulosa berish bo‘lishi mumkin, ammo muayyan suhbatda u suhbatdoshni qo‘llab-quvvatlash

yoki umumiy fikrga birlashtirish vazifasini ham bajaradi. F.Maxamatovaning Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asaridagi pedagogik qarashlarga bag‘ishlangan tadqiqoti mumtoz adabiyotdagi odob, ma’rifat, ustoz-shogird munosabati va maqollardan tarbiyaviy foydalanish masalalarini yoritadi. Mazkur yo‘nalish fatik kommunikatsiyani milliy nutq odobi va axloqiy tarbiya bilan bog‘liq holda talqin qilish imkonini beradi. Z.A.Abdunazarovaning 2025-yilgi monografiyasi va dissertatsiya ishi esa boshlang‘ich sinf ona tili darslarida ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, fatik birliklarni amaliy mashg‘ulotlarga kiritish uchun metodik jihatdan yaqin manbadir.

Fatik kommunikatsiya – muloqot ishtirokchilari o‘rtasida aloqa o‘rnatish, uni saqlab turish yoki yakunlashga xizmat qiladigan nutqiy va ayrim noverbal vositalar majmuasidir. Uning bosh maqsadi har doim ham yangi axborot yetkazish emas; ko‘pincha suhbatdoshga e’tibor qaratish, muloqotga tayyorlikni bildirish, ijtimoiy masofani belgilash yoki o‘zaro yaqinlikni mustahkamlashdan iborat bo‘ladi. Masalan, “Assalomu alaykum”, “Yaxshimisiz?”, “Marhamat”, “Rahmat”, “Yaxshi boring” birliklari muloqotdagi vaziyatga qarab turli fatik vazifalarni bajaradi. Fatik birlikni aniqlashda uning shakligina emas, kontekstdagi maqsadi ham e’tiborga olinishi kerak. “Yaxshimisiz?” savoli ayrim vaziyatda suhbatdoshning salomatligi haqida chinakam axborot olishga qaratiladi; boshqa vaziyatda esa suhbatni muloyim boshlash uchun qo‘llanadi. Demak, fatiklik nutq birligining o‘zgarmas xususiyati emas, balki uning vaziyatdagi pragmatik vazifasidir.

Fatik kommunikatsiyaning asosiy maqsad va vazifalari:

1. Muloqotni boshlash. Salomlashish va murojaat formulalari suhbatdoshlar o‘rtasida dastlabki aloqa o‘rnatadi: “Assalomu alaykum”, “Xayrli tong”, “Ustoz, bir savolim bor edi”.

2. Kommunikativ aloqani saqlash. “Eshitayapsizmi?”, “Ha, tushundim”, “Davom eting”, bosh irg‘ash yoki ko‘z bilan aloqa qilish suhbat davom etayotganini bildiradi.

3. Ijtimoiy yaqinlik va hurmatni ifodalash. Hol-ahvol so‘rash, samimiy tilak bildirish, murojaat shaklini to‘g‘ri tanlash suhbatdoshning ijtimoiy mavqei va o‘zaro munosabatni hisobga olishga yordam beradi.

4. Psixologik jihatdan qulay muhit yaratish. Rag‘batlantiruvchi iboralar – “Bemalol ayting”, “Fikringiz qiziq”, “Yaxshi savol berdingiz” – suhbatdoshning tortinchoqligini kamaytirishi mumkin.

5. Nutqiy odob va hamkorlikni mustahkamlash. “Iltimos”, “Marhamat”, “Kechirasiz”, “Rahmat” kabi birliklar muomala jarayonini hurmat va o‘zaro e’tibor tamoyillari asosida tashkil etadi.

6. Muloqotni yakunlash. “Xayr”, “Ko‘rishguncha”, “Yaxshi boring”, “Ishlaringizga omad” kabi formulalar suhbatni keskin uzmasdan, ijobiy ohangda yakunlashga xizmat qiladi.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodidagi maqol va matallar nutq odobi, tinglash, murosaga kelish va so‘zning ta’siri haqidagi qarashlarni ixcham shaklda ifodalaydi. “Yaxshi so‘z – jon ozig‘i”, “Shirin so‘z – shakardan shirin”, “Avval o‘yla, keyin so‘yla” kabi hikmatlar kundalik muloqotda so‘z tanlash va suhbatdoshga hurmat bilan munosabatda bo‘lishga undaydi. Biroq bu maqollarni har bir holatda bevosita fatik birlik deb tasniflash to‘g‘ri emas. Ular, avvalo, axloqiy mazmunli folklor birliklaridir; suhbatda dalda berish, kelishmovchilikni yumshatish yoki suhbatdoshlar o‘rtasidagi umumiy qadriyatni faollashtirish maqsadida qo‘llangandagina fatik vazifa ham bajarishi mumkin. Masalan, o‘quvchi sherigiga qo‘pol gapirib qo‘ysa, o‘qituvchi “Shirin so‘z – shakardan shirin” maqolini vaziyatga mos ravishda eslatishi mumkin. Bu holatda maqol faqat axloqiy xulosa bermaydi; u suhbatni tinch yo‘nalishga qaytarish va muloqotdagi ijobiy munosabatni tiklashga ham xizmat qiladi. “Kattaga hurmatda bo‘l, kichikka izzatda bo‘l” maqoli esa murojaat shakli va suhbatdagi o‘zaro hurmatni muhokama qilish uchun qulay materialdir. Maqolning kommunikativ vazifasi uni kim, kimga, qaysi vaziyatda va qanday ohangda aytganiga bog‘liq.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muloqotni boshlash, suhbatdoshni tinglash, savol berish, fikrga munosabat bildirish va suhbatni odob bilan yakunlash ko‘nikmalari maqsadli

mashq orqali rivojlanadi. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida fatik birliklar bilan ishlash quyidagi usullarda tashkil etilishi mumkin:

“Salomlashuv zanjiri”: har bir o‘quvchi turli vaziyatga mos salomlashish va murojaat shaklini tanlaydi.

“Suhbatni davom ettir”: juftliklardan biri “Salom, bugun kayfiyating qanday?” kabi ibora bilan suhbatni boshlaydi; ikkinchisi javob berib, qo‘shimcha savol bilan muloqotni davom ettiradi.

“Maqolni vaziyatga mosla”: o‘quvchilar berilgan maqol qaysi vaziyatda suhbatni yumshatishi, dalda berishi yoki odobni eslatishini tushuntiradi.

“Muloyim yakun”: o‘quvchilar suhbatni “Rahmat, fikringizni eshitish men uchun foydali bo‘ldi”, “Ko‘rishguncha” kabi formulalar bilan tugatishni mashq qiladi.

Bu mashqlarni baholashda faqat grammatik to‘g‘rilik emas, balki vaziyatga mos birlik tanlash, suhbatdoshni tinglash, navbat kutish, ohang va hurmat ko‘rsatkichlari ham hisobga olinishi lozim. Z. A. Abdunazarova tadqiqotlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishga e’tibor qaratilishi mazkur yondashuvning pedagogik dolzarbligini kuchaytiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Manbalar tahlili uchta asosiy natijani ko‘rsatdi. Birinchidan, fatik kommunikatsiyaning markazida axborotning o‘zi emas, balki muloqot ishtirokchilari o‘rtasidagi aloqa va munosabat turadi. Ikkinchidan, o‘zbek muomala madaniyatida salomlashish, hol-ahvol so‘rash, minnatdorchilik, tilak, duo va xayrlashish formulalari ijtimoiy munosabatni saqlashda muhim o‘rin tutadi. Uchinchidan, maqol va matallar fatik kommunikatsiyaga mazmuniy hamda tarbiyaviy tayanch bo‘lishi mumkin, ammo ularning fatik vazifasi faqat muayyan kontekstda yuzaga chiqadi.

Bu natijalar zamonaviy o‘zbek tilshunosligidagi fatik kommunikatsiya tahlili bilan maqol va matallarning kommunikativ xususiyatlari haqidagi tadqiqotlarni bir-biriga bog‘laydi. Xasanova fatik birliklarning kontaktni boshlash, davom ettirish va yakunlashdagi rolini umumlashtirsa, Madaminova va Abdusalomova maqollarning milliy-madaniy va kommunikativ tomonlarini yoritadi. Ushbu ikki yo‘nalishni ta’lim jarayonida birlashtirish o‘quvchilarga tayyor iboralarni yodlashdan ko‘ra, ularni vaziyatga mos va maqsadli qo‘llashni o‘rgatish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur maqola nazariy manbalar va misollar tahliliga asoslangan; unda tajriba-sinov natijalari, o‘quvchilar soni yoki statistik ko‘rsatkichlar keltirilmagan. Shuning uchun fatik birliklardan foydalanish o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini qay darajada oshirishini keyingi bosqichda diagnostik mezonlar va sinf kuzatuvlari orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tadqiqot maqsadi – fatik kommunikatsiyaning tushunchasi, maqsadi va vazifalarini o‘zbek tilshunosligi, maqol va matallar hamda pedagogik manbalar asosida aniqlashtirish – manbaviy tahlil orqali amalga oshirildi. Kirish qismida asoslanganidek, ona tiliga e’tibor va maktab ta’limini takomillashtirishga doir davlat siyosati o‘quvchilarning nutqiy va ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishni dolzarb vazifaga aylantiradi.

Metodologik jihatdan tavsifiy-tahliliy va kontekstual-pragmatik yondashuv fatik birliklarning vazifasi ularning lug‘aviy shakligagina emas, balki muloqot vaziyati, ishtirokchilar munosabati va nutqiy maqsadiga ham bog‘liqligini ko‘rsatdi. Muhokama natijalariga ko‘ra, fatik kommunikatsiyaning asosiy vazifalari muloqotni boshlash, aloqa kanalini saqlash, hurmat va yaqinlikni ifodalash, qulay psixologik muhit yaratish hamda suhbatni odob bilan yakunlashdan iborat.

O‘zbek maqollari ushbu jarayonni milliy qadriyatlar bilan boyitadi. Biroq maqolni fatik birlik deb belgilashda uning kontekstdagi vazifasini tahlil qilish zarur: maqol suhbatdoshga dalda berish, muloqotni yumshatish yoki umumiy axloqiy mezonni eslatish uchun

ishlatilganda fatik funksiyani ham bajarishi mumkin. Boshlang‘ich sinf darslarida vaziyatli dialoglar, salomlashuv zanjiri, maqolni vaziyatga moslashtirish va muloyim xayrlashish mashqlari orqali o‘quvchilarning muloqotga kirishish va uni davom ettirish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Keyingi tadqiqotlarda bu tavsiyalarni 3-sinf o‘quvchilari ishtirokidagi tajriba-sinov ishlari bilan tekshirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi 20-dekabr 2022. Rasmiy veb-sayt: president.uz.

2. Xasanova D.M. Fatik kommunikatsiyaning turlari, funksiyalari va lisoniy tabiati // Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya. 2026. J. 5, № 16. B. 156–158. DOI: 10.5281/zenodo.20541455.

3. Madaminova G.M., Abdusalomova D.X. Maqol va matallarning kommunikativ xususiyati // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. 2022. J. 2, № 2. B. 125–129. DOI: 10.5281/zenodo.6068385.

4. Maxamatova F. Alisher Navoiyning “Mahbub ul qulub” asarida pedagogik qarashlar // Журнал педагогики и психологии в современном образовании. 2021. J. 1, № 4.

5. Abdunazarova Z.A. Imitatsion modellar asosida ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (ona tili darslari misolida). Monografiya. Toshkent: BOOKNOMY PRINT, 2025. 110 b.

6. Abdunazarova Z.A. Imitatsion modellar asosida ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (ona tili darslari misolida): PhD dissertatsiyasi avtoreferati. ZiyoNET kutubxonasi, 2025.